

miş olmalıdır. Kâtib Çelebi'nin İbn Abdülhakem'e izâfe ettiği *Târîhu Mısr* ise (*Keşfü'z-zunûn*, I, 304) kardeşi Ebû'l-Kâsım Abdurrahman'a aittir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Ebû Hâtım, *el-Cerh ve't-ta'dil*, VII, 300-301; Ebû'l-Arab, *Kitâbü'l-Miḥan* (nşr. Yahyâ el-Cübûrî), Beyrut 1408/1988, s. 258-259, 434; Kindî, *el-Vülât ve'l-kuḍât* (Guest), s. 386, 393, 452, 471-472, 536; İbn Hibbân, *eş-Şikâṭ*, IX, 132; Muhammed b. Hâris el-Huşenî, *Uşûlü'l-fütÿâ fi'l-fıkh 'alâ mezhebi'l-İmâm Mâlik* (nşr. M. Ebû'l-Ecfân - Osman Batîh), [baskı yeri yok] 1985 (Dârü'l-Arabiyye), s. 53, 55, 66, 194, 241, 332; İbnü'l-Faradî, *Târîhu 'ulemâ'i'l-Endelüs* (nşr. İbrâhîm el-Ebyârî), Beyrut 1984, II, 674; Beyhakî, *Menâkıbü's-Şâfi'i* (nşr. Seyyid Ahmed Sakr), Kahire 1391/1971, II, 222-223, 272, 337-338, 341-344; Abbâdî, *el-Fukahâ'ü's-Şâfi'iyye*, s. 7, 20, 21, 42, 49; İbn Abdülber, *el-İntikâ*, Kahire 1350, s. 113-114; Şirâzî, *Ṭabaḳâtü'l-fukahâ'*, Beyrut, ts. (Dârü'l-Kalem), s. 111; Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik* (nşr. Abdülkâdir es-Sahrâvî), Rabat 1982, III, 366; IV, 157-165; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntaẓam* (Atâ), XII, 220-221; İbnü's-Salâh, *Ṭabaḳâtü'l-fukahâ'ü's-Şâfi'iyye* (nşr. Muhyiddin Ali Necîb), Beyrut 1992, I, 191-193, 280; II, 667, 668; İbn Hallikân, *Vefeyât*, IV, 193-194; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXV, 497-500; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ'*, XII, 497-501; a.mlf., *Tezkiretü'l-huffâz*, II, 546-548; Sübkî, *Ṭabaḳât*, II, 67-71; İsnevî, *Ṭabaḳâtü's-Şâfi'iyye*, I, 36-37; İbn Ferhûn, *ed-Dibâcû'l-müẓheb*, II, 163-165, 170-171; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-nihâye*, II, 179; Makrîzî, *el-Mukaffe'l-kebîr* (nşr. M. el-Ya'lâvî), Beyrut 1411/1991, II, 94; V, 414; VI, 96-97; İbn Kâdî Şühbe, *Ṭabaḳâtü's-Şâfi'iyye*, I, 69; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, IX, 260-262; İbn Hidâyettullah el-Hüseynî, *Ṭabaḳâtü's-Şâfi'iyye* (nşr. Âdil Nüveyhiz), Beyrut 1402/1982, s. 30-32; *Keşfü'z-zunûn*, I, 304; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 228; Sezgin, *GAS*, I, 474; Mustafa Şek'a, *el-E'immetü'l-erba'a III: Muhammed b. İdris eş-Şâfi'i*, Beyrut 1404/1984, s. 191, 192, 199-202; F. Rosenthal, "İbn 'Abd al-Ḥakam", *EJ²* (İng.), III, 674-675; Nûrullah Kisâyî, "İbn 'Abdülhakem", *DMBİ*, IV, 185-187.

SAFFET KÖSE

İBN ABDÜLHAKEM, Ebû'l-Kâsım

(أبو القاسم ابن عبد الحكم)

Ebû'l-Kâsım Abdurrahmân b. Abdillâh b. Abdilhakem el-Mısrî el-Kureşî (ö. 257/870)

Mısırlı tarihçi, muhaddis ve fakih.

Fustat'ta 182 (798) veya 187 (803) yılında doğdu. Dedesinin ismine izâfeten İbn Abdülhakem lakabıyla tanınır. Mısır'ın köklü ailelerinden birine mensuptur. Dedesi Abdülhakem İskenderiye'nin önde gelen simalarındandı. Babası Abdullah ise İmam Mâlik'in öğrencisiydi. Daha sonra Mâlikî mezhebinin imamı ve Mısır'ın

başlıca âlimlerinden biri oldu. İbn Abdülhakem'in üç âlim kardeşinden Ebû Abdullah Muhammed bir süre İmam Şâfiî'nin öğrencileri arasında yer almış, fakat babasının vefatından sonra onun makamına geçerek Mâlikî mezhebinin imamı olmuştu. İbn Abdülhakem, ilk öğrenimini aynı zamanda bir muhaddis olan babası Abdullah'ın yanında tamamlamış ve ondan özellikle Mâlikî fıkıyla birlikte pek çok hadis öğrenmiştir. Muharrem 257'de (Aralık 870) Fustat'ta vefat eden İbn Abdülhakem İmam Şâfiî'nin kabrinin yanına gömüldü. Fakihliği ve hadisçiliği yanında daha çok tarihçiliğiyle ünlüdür.

İbn Abdülhakem'in günümüze yalnız *Fütûhu Mısr ve aḥbâruhâ* adlı kitabı ulaşmıştır. *Fütûhu Mısr ve'l-Mağrib ve'l-Endelüs*, *Fütûhu Mısr ve'l-İskenderiyye ve'l-Mağrib ve'l-Endelüs* ve *aḥbâruhâ* adlarıyla da bilinen eser Mısır, İfrîkiye, Mağrib ve Endülüs'ün müslümanlar tarafından fethini anlatan ana kaynaklardan biridir. Müellif kitabında ele aldığı konular hakkında ayrıntılı bilgiler ve çeşitli rivayetler nakletmiştir. Ancak bunu yaparken tarih yazarlarının üslubunu aynen muhafaza etmiş ve derlediği bilgileri tenkit süzgecinden geçirmeden, fakat kuvvetli rivayetlerden başlayarak kitabına almıştır; dolayısıyla bazan birbiriyle çelişkili iki rivayeti birlikte vermiştir. Muhtemelen bu durum onun hadisçi yönünden kaynaklanmaktadır. Yedi bölümden oluşan eser Hz. Peygamber'in Kıptiler hakkındaki hadisleriyle başlamakta ve Mısır'ın en eski tarihini, burada yaşayan Mısır kadınlarını, bölgeye gelen sahâbîleri ve onlar aracılığıyla yayılan hadisleri ele almaktadır.

Bazı araştırmacılar kitabın sadece şifahî rivayetlere dayanılarak yazılmış olduğunu iddia ederlerse de bu doğru değildir. İbn Abdülhakem hadislerden, kendinden önceki tarihçilerin eserlerinden ve kussâs rivayetlerinden faydalanmıştır. Onun faydalandığı müelliflerden bazıları şunlardır: Yezîd b. Ebû Habîb (ö. 128/745-46), Ubeydullah b. Ebû Ca'fer, Abdullah b. Lehîa, Leys b. Sa'd, Esed b. Mûsâ, İbn

Hişâm, Osman b. Sâlih ve Yahyâ b. Abdullah b. Bükeyr (ö. 231/845-46). *Fütûhu Mısr* ve *aḥbâruhâ* daha sonraki Mısır tarihçileri için vazgeçilmez bir kaynak olmuştur. Nüveyrî *Nihâyetü'l-ereb*, Makrîzî *el-Hıṭat*, İbn Tağrıberdî *en-Nücümü'z-zâhire* ve Süyûtî *Hüsnü'l-muḥâḍara* adlı eserlerinde Mısır, İfrîkiye, Mağrib ve Endülüs'ün müslümanlar tarafından fethini anlatırken bu kitabı âdeta kelimesi kelimesine iktibas etmişlerdir. İbn Haldûn *el-İber*'inde özellikle Berberiler hakkında bilgi verirken, Yâkût el-Hamevî ise Mısır coğrafyasındaki pek çok yer için ondan faydalanmıştır; esere başvuranlar arasında Muhammed b. Yûsuf el-Kindî, İbn Zülâk ve İbn Dokmak da bulunmaktadır. Kitap İslâmiyet'in Kuzey Afrika, Nübe ve Endülüs'e yayılmasında Mısır'ın oynadığı rolü ortaya koymasındaki öneminden ayrı bir önemi haiz olup Afrika'nın İslâmlaşması ve Araplaşmasıyla uğraşanların müracaat etmeleri gereken bir kaynaktır. Eser ayrıca mahallî tarih yazıcılığının ilk örneklerinden biri olması itibarıyla de önem taşımaktadır.

Fütûhu Mısr'ın bir kısmı ilk defa J. Karle (Göttingen 1856), Mısır'a ait bölümü H. Massé (Kahire 1914), Endülüs'e ait bölümü İngilizce tercümesi, notlar ve bir mukaddimeyle birlikte John Harris Jones (Göttingen-London 1858) tarafından neşredilmiş, kitabın tamamı Charles C. Torrey tarafından yayımlanmıştır (Leiden 1920 → New Haven 1922; Kahire 1411/1991). Eser Abdülmün'im Âmir (Kahire 1961), Abdullah Enîs et-Tabbâ' (Beyrut 1964), Muhammed Sabîh (Kahire 1974), Hüseyin Âsî (Beyrut 1413/1992), Ali Muhammed Ömer (Kahire 1415/1995) ve Muhammed el-Huceyrî (Beyrut 1416/1996) tarafından da yayımlanmış, Abdullah Enîs et-Tabbâ', eserin Kuzey Afrika ve Endülüs'le ilgili kısımlarını *Fütûhu İfrîkiyye (İfrîkiyyâ)* ve *Endelüs* adıyla ayrıca neşretmiştir (Beyrut 1987). Albert Gateau, Torrey'in neşrini esas alarak eserin Kuzey Afrika ve Endülüs'ün fethiyle ilgili kısmında bazı küçük düzeltmeler yapmış ve bu kısmı notlar ilâve ederek Fransızca'ya çevirmiştir (Alger 1942, 1947). Charles C. Torrey ise Mısır ve Kuzey Afrika'da 643-705 yılları arasında gerçekleştirilen fetihlerle ilgili kısmı İngilizce'ye tercüme etmiştir (*Biblical and Semitic Studies*, New York 1901, s. 279-330). Bunların dışında bazı küçük bölümleri çeşitli Batı dillerine çevrilmiştir (*Fütûhu Mısr* [nşr. Muhammed el-Huceyrî], neşredenin girişi, s. 43-44).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Abdülhakem, *Fütûhu Mısr* (Torrey), neşredenin girişi; a.e. (nşr. Ali Muhammed Ömer), Kahire 1415/1995, neşredenin girişi; a.e. (nşr. Muhammed el-Huceyri), Beyrut 1416/1996, neşredenin girişi; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, V, 257; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 281; İbn Hallikân, *Vefeyât*, III, 34-35; Zehebî, *A'lâmü'n-nübela'*, X, 220-223; Safedî, *el-Vâfi*, III, 338-339; XVII, 239-240; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VI, 208; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, II, 320; III, 44; M. Şemseddin [Günaltay], *İslâm'da Tarih ve Müverrihler*, İstanbul 1339-42, s. 104-107; *Hediyetü'l-ârifin*, I, 512; Brockelmann, *GAL*, I, 154; *Suppl.*, I, 227-228; Zirikî, *el-A'lâm*, IV, 28, 229; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'el-lifin*, V, 150; İbrâhîm Ahmed el-Adevî, *İbn 'Abdülhakem, râ'idü'l-mü'errihine'l-Arab*, Kahire 1963; a.mlf., "Medresetü't-târîhi'l-İslâmî fi Mısr neş'etühâ ve ehemmu mü'essisihâ", *Haulyiyâtü Külliyyeti Dâri'l-ülûm*, I, Kahire 1968-69, s. 69-80; Sezgin, *GAS*, I, 355-356; a.e. (Ar.), I/2, s. 233-235; Muhammed Cebr Ebû Sa'de, *İbn 'Abdülhakem el-mü'errih ve kitâbühu Fütûhu Mısr ve ahbâruhâ*, Kahire 1399/1979; Robert Brunschvig, "İbn 'Abd al-Hakam et la conquête de l'Afrique du nord par les arabes", *al-Andalus*, XL/1, Madrid 1975, s. 129-180; C. C. Torrey, "İbn Abdülhakem", *IA*, V/2, s. 694-695; F. Rosenthal, "İbn 'Abd al-Hakam", *EI*² (İng.), III, 674-675; M. Talbi, "İfrîkiye", a.e., III, 1047.

NADİR ÖZKUYUMCU

İBN ABDÜLKAYS

(bk. ÂMİR b. ABDULLAH).

İBN ABDÜLKUDDÛS, Şeyh Sadr

(شيخ صدر ابن عبد القدوس)

Şeyh Sadrü's-sudûr Abdünnebi
b. Ahmed b. Abdülkuddûs Gengühî
(ö. 991/1583)

Hindistanlı fakih ve muhaddis.

Gengüh'ta dünyaya geldi. Hindistanlı meşhur mutasavvıf Abdülkuddûs Gengühî'nin torunudur. Burada Kur'ân-ı Kerîm, Arap dili ve edebiyatı, fıkıh ve diğer ilimleri okuduktan sonra Mekke ve Medine'ye gitti. Şehâbeddin İbn Hacer el-Heytemî ve diğer âlimlerden hadis okudu. Hicaz'a muhtelif seyahatlerinde çok sayıda âlimle görüştü. Tanınmış hocaları arasında Hindistanlı hadis âlimi Fettenî de bulunmaktadır. Babası ve dedesi gibi o da Hindistan'ın en büyük tarikatı kabul edilen Çiştîyye'ye bağlı idi. Ancak Haremeyn'den Hindistan'a döndüğünde bu tarikatın fikrî yapısının esas olan vahdet-i vücûd kavramı ile semâ gibi diğer bazı esaslarına ve tarikat şeyhlerinin yaptığı merasimlerin birçoğuna karşı çıkarak muhaddislerin ve Selef'in metodunu tercih etti. Bu sırada babasının semâin cevazı

hakkındaki risâlesine bir reddiye yazdı. Bu tutumu babasıyla arcamalarının muhalefetine ve çeşitli sıkıntılar çekmesine sebep oldu. Vaktinin büyük bir kısmını eğitim öğretim, vaaz ve nasihatle geçiren İbn Abdülkuddûs zamanla Hindistan'ın saygın âlimlerinden biri olarak şöhret kazandı.

İbn Abdülkuddûs, 971 (1563) yılında Bâbürlü Hükümdarı Ekber Şah tarafından şeyhülislâmlık veya kâdikudâtlık anlamına gelen (İbn Hasan, s. 256; M. Mujeeb, s. 37, 39, 73, 239), yetkileri arasında dinî müesseselere yardım ve toprak bağışısı bulunan "sadrü's-sudûr" makamına tayin edildi. Ekber Şah başlangıçta ona çok saygı gösterdi, hadis dinlemek için evine gitti. Onun nasihat ve sohbetlerinin tesiriyle namazlarını camide kılmakla kalmayıp bizzat kendisi ezan okumaya, imamlık yapmaya, hatta camiye süpürmeye başladı. Ancak bu durum iki yıl kadar devam etti. Cami imamlarının aldığı maddî yardım ve arazi bağışısı fermanlarında sadrû's-sudûrundan İbn Abdülkuddûs'e ulaşmak isteyenlere aracılık yapanlar rüşvet almaya başladılar. Şikâyetler Ekber Şah'a ulaştıncı sadrû's-sudûr makamı ilga edilerek görevleri eyaletlerdeki emîrlere devredildi. Bundan sonra bazı üst düzey devlet görevlilerinin aleyhinde çalışmalarını sebebiyle İbn Abdülkuddûs'ün Ekber Şah ile arası açıldı. Ekber Şah, 983 (1575) yılında Fetihpûr Sikri sarayında büyük bir divanhâne inşa ettirerek buraya "ibadethâne" adını verdi. Mahtûmülümülk lakabıyla tanınan Sultanpûrlu Şeyh Şemseddin'in oğlu Mevlânâ Abdullah burada İbn Abdülkuddûs'ü eleştirmeye başladı ve aleyhinde çeşitli risâleler yazdı. Risâlelerinde onu Mîr Habeşî'î âsi olduğu, Hızır Han Şirvânî'yi de Hz. Peygamber'e hakaret ettiği gerekçesiyle haksız olarak öldürülmesine sebebiyet vermekle suçladı. Ayrıca semâ konusundaki risâlesine yazdığı reddiye dolayısıyla babasına âsi olduğunu ve bu yüzden arkasından namaz kılmanın câiz olmadığını söyledi. İbn Abdülkuddûs'ün cevap vermesi üzerine çıkan tartışmalardan dinî ortam olumsuz yönde etkilendi. Öte yandan Ekber Şah'ın ne dimi olan Ebû'l-Fazl el-Allâmî ve ağabeyi şair Feyzî-i Hindî ile babaları Mübârek ve diğer bazı kişiler Ekber'i ulemâ aleyhine küskürttüler ve İbn Abdülkuddûs hakkında dedikodu çıkardılar. Bu esnada Ekber Şah'ın Hindû hanımının bir akrabasının Mathûrâ'da Hz. Peygamber'e hakarete bulunması ve Mathûrâ kadısının bu olayı İbn Abdülkuddûs'e anlatması, onun da bu kişi hakkında ölüm cezasına hükmet-

mesi İbn Abdülkuddûs'ün muhalifleri ve Ekber Şah için bir bahane teşkil etti. Bunun üzerine Ekber Şah ulemânın idarî ve siyasî iktidarına son verdiğini belirten bir ferman çıkardı. Daha sonra Mahtûmülümülk ile İbn Abdülkuddûs'ü Mekke'ye sürdü (988/1580). İbn Abdülkuddûs bir yıl sonra Hindistan'a dönerek Ekber Şah'tan özür diledi. Bu arada Ekber Şah, çeşitli din ve inanç sistemlerinin belli başlı prensiplerini birleştirerek "dîn-i ilâhî" adıyla yeni bir din kurdu. 990 (1582) yılında eyalet valilerinin sarayda bulunmasını fırsat bilerek bu dini resmen ilân etti. İbn Abdülkuddûs'ü de bu yeni dine davet etti. Fakat İbn Abdülkuddûs kabul etmeyince onu bir müddet hapsedip işkenceye tâbi tuttu. İbn Abdülkuddûs'ün muhalifleri, onun Mekke ve Medine'de bulunduğu sırada Ekber'in dinsiz olduğu yönünde propaganda yaptığını hükümdara söylediler. Ayrıca Mekke yolculuğu esnasında, kafiyele bulunanlara hem kendileri harcamak hem de gittikleri bölgelerdeki âlimlere sunmak için teslim edilmiş olan mal ve paranın hesabını vermek üzere aleyhinde dava açılarak hapsedildi ve hapiste iken öldürüldü. Abdülhay el-Hasenî 991 (1583) yılında öldürüldüğünü söylerken Bedâünî bir yerde (*Muntakhabu-t-tawârikh*, III, 131) bu tarihi, başka bir yerde de (*a.g.e.*, II, 322) bir yıl sonrasını kaydetmektedir. Ayderûsî ise vefat tarihini 12 Rebîülevvel 990 (6 Nisan 1582) olarak vermektedir (*en-Nürü's-sâfir*, s. 339).

İbn Abdülkuddûs'ün kaynaklarda *Ve-zâ'ifü'l-ıyevm ve'l-ıyevleti'n-nebeviyye*, *Sünenü'l-hüdâ fi mütâbe'ati'l-Muştafâ* (Brockelmann, II, 602), *Risâle fi reddi ta'ni'l-Kâifâ el-Mervezî 'ale'l-İmâm Ebî Hanîfe ve Risâle fi hurmeti's-semma'* adlı eserleri zikredilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Bedâünî, *Muntakhabu-t-tawârikh* (trc. V. Haig), Delhi 1986, II, 321-322; III, 127-131; Ebû'l-Fazl Allâmî, *The Â'in-i Akbarî* (trc. H. Blochmann), Delhi 1989, I, 195-198, 279-284; Abdülkâdir el-Ayderûsî, *en-Nürü's-sâfir*, s. 339; Abdülhay el-Hasenî, *Nüzhetü'l-havâtir*, IV, 23, 219-222; Zübeyd Ahmed, *el-Âdâbü'l-Arabıyye*, II, 337-338; Zirikî, *el-A'lâm*, II, 320; Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 602; İbn Hasan, *The Central Structure of the Mughal Empire*, Karachi 1967, s. 256; A. Schimmel, *Islam in the Indian Subcontinent*, Leiden-Köln 1980, s. 81-83; M. Mujeeb, *Indian Muslims*, New Delhi 1985, s. 37, 39, 73, 239; S. M. Ikram, *History of Muslim Civilization in India and Pakistan*, Lahore 1989, s. 253-256; H. M. Elliot, *The History of India*, Delhi 1990, V, 199, 232, 519-520, 542-543; "Ekber", *IA*, IV, 213-214; E. D. Erşed-İdâre, "Abdünnebi", *UDMİ*, XII, 964-966; A. S. Beveridge, "Ekber", *DMİ*, II, 489; Enver Konukçu, "Ekber Şah", *DİA*, X, 543.

SAFFET KÖSE